

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ ПОРУКИ В КРЕДИТНИХ ДОГОВОРАХ

Заїка Ю. О.,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору проблем цивільного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті розглядаються питання, пов'язані з підставою припинення поруки у кредитних зобов'язаннях.

Ключові слова: порука, строк дії поруки, кредитний договір, припинення поруки, відповідальність поручителя за кредитним договором.

Належне виконання цивільно-правових зобов'язань, які за своєю природою потребують спеціальних правових засобів, надає можливість зменшити ризик невиконання зобов'язання боржником і певним чином уникнути настання збитків кредиторю. Обрання сторонами того чи іншого способу забезпечення виконання кредитного зобов'язання зумовлює надалі і механізм захисту інтересів кредитора у випадку невиконання боржником свого зобов'язання. При обранні способу забезпечення виконання зобов'язань контрагенти вирішують різні завдання – кредитор зацікавлений в належному виконанні зобов'язання або в існуванні реальної можливості відшкодування заподіяних невиконанням збитків. Боржник же намагається уникнути надмірних витрат у випадку неналежного виконання ним зобов'язання.

Порука є одним із найдавніших і найпоширеніших способів забезпечення виконання зобов'язань, що зумовило виникнення різноманітних видів поруки (компенсаційну, заміщуючу, повну, часткову, обмежено часткову, подільну часткову, змішану, безстрокову, законну, договірну, солідарну, субсидіарну та ін. [5, с. 229–239].

Основна теоретична проблема вчення про поруку у цивільному праві полягає у визначенні характеру та змісту дій, які має вчинити поручитель в межах зобов'язань, що виникають у зв'язку із несправністю боржника.

Незважаючи на чисельні наукові доробки, присвячені інституту поруки, його правовій природі [10, с. 137–139], підставам припинення поруки [1, с. 69–72; 9, с. 95–106], особливості застосування поруки в окремих цивільно-правових зобов'язаннях [4, с. 47–52; 7, с. 145–151] як в теорії, так і на практиці, не отримало однозначного розв'язання питання щодо особливостей припинення поруки в кредитних зобов'язаннях, про що свідчить неоднозначність вирішення судових справ, пов'язаних із виконанням кредитного договору боржником і поручителем.

Реалізуючи принцип свободи договору, банківські установи з метою захисту своїх інтересів включають до змісту кредитного договору умови, які неоднозначно тлумачаться як контрагентами, так і судовими інстанціями при вирішенні спору.

Метою нашої розвідки є з'ясування підстав припинення поруки у кредитних договорах, що надасть змогу уніфікувати судову практику та належним чином захистити майнові інтереси як кредитора, так і боржника, і поручителя.

У цивілістичній доктрині сформувалися різні підходи до визначення цивільно-правового інституту поруки. Поруку розглядають як додаткову умову про виконання зобов'язання; як грошову відповідальність; як будь-яку відповідальність у вигляді здійснення за боржника його майнового чи особистого характеру або у вигляді винагороди кредитора за порушення його права, нарешті, як договір і відповідальність [8, с. 72].

На відміну від застави, яка надає кредиторі переважне право перед іншими кредиторами боржника задовольнити свої вимоги із вартості заставленого майна, за договором поруки кредитор поруч із боржником набуває в особі поручителя додаткового боржника.

Проте з урахуванням пануючої в доктрині точки зору щодо правової природи відповідальності як санкції за правопорушення, що викликає для порушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [2, с. 101], погодитись з висновком, що поручитель вчинив правопорушення і, як наслідок, саме за вчинення правопорушення на нього покладаються негативні наслідки, незважаючи на стале в теорії і судовій практиці словосполучення «відповідальність поручителя», важко.

У свій час Г. Ф. Шершеневич зазначав, що під порукою розуміється приєднання до головного зобов'язання додаткової умови про виконання його третьою особою, поручителем, у випадку неналежності боржника [11, с. 295]. По суті, при невиконанні зобов'язання основним боржником настає не відповідальність поручителя (оскільки останній будь-яких договірних зобов'язань не порушував, і взагалі ніяких правопорушень не вчиняв), а перехід у встановленому порядку на додаткового боржника обов'язків головного, і не лише щодо виконання основного зобов'язання (повернення боргу і виплати встановлених процентів), а й додаткових зобов'язань, які впливають із неналежного виконання основного зобов'язання (сплата штрафу, пені, неустойки та ін.). Кредитор

зацікавлений, в першу чергу, не в отриманні штрафних санкцій, а у виконання зобов'язання в натурі, тому можуть мати місце випадки, коли поручитель виконує основне зобов'язання, а стягнення штрафу чи неустойки може і не відбуватися.

Цивільний Кодекс України (далі – ЦК України) передбачає солідарну відповідальність поручителя і боржника, якщо інше не передбачене у договорі. Тобто викладена норма є диспозитивною. Сторони можуть встановити і субсидіарний характер відповідальності поручителя. Якщо ж це спеціально не передбачено в договорі, то поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, а саме – за сплату основного боргу, відсотки, неустойки, збитки, витрати по стягненню боргу тощо. Звичайно, при цьому обсяг відповідальності поручителя не може перевищувати обсягу відповідальності боржника.

Договір поруки має бути укладений обов'язково в письмовій формі, порушення письмової форми тягне за собою безумовну недійсність договору. Не вимагається, щоб сторони уклали окрему письмову угоду, достатньо, якщо поручитель на розписці боржника зробить припис про те, що він ручається за виконання боржником своїх зобов'язань. Сама по собі позитивна рекомендація боржника чи надання будь-ким відомостей про його матеріальне становище без спеціально зазначеного наміру зобов'язуватися за боржника не може розглядатися як порука.

За чинним законодавством України, порукою може забезпечуватися лише дійсна вимога, а не та, що можливо з'явиться в майбутньому. У ЦК Російської Федерації передбачено, що договір поруки може бути укладеним також для забезпечення зобов'язання, яке, можливо, виникне у майбутньому (ст. 361 ЦК РФ). Оскільки боржник і поручитель, за загальним правилом, відповідають солідарно, то кредитор може звернутися з позовом безпосередньо до поручителя. В цьому випадку поручитель має притягнути до справи боржника, надати йому можливість захищати свої інтереси. Якщо поручитель цього не зробить, то після задоволення вимог кредитора він може скористатися правом регресу, оскільки набуває всіх прав кредитора, але і боржник має право висунути проти нього всі заперечення, які він мав проти кредитора.

Поручитель має право на власне заперечення вимог кредитора навіть у тих випадках, коли боржник визнав вимоги кредитора (наприклад, поручитель може посилатися на закінчення строку позовної давності, на що не звернув увагу боржник). Боржник, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, має негайно сповістити про це кредитора і поручителя: якщо і поручитель виконав зобов'язання, то він набуває права зворотної вимоги до боржника, а останній має право стягнути виконане з кредитора, який двічі прийняв оплату за одним зобов'язанням.

Відносини поруки виникають з моменту укладання договору поруки, а припиняються, окрім загальних підстав, у таких випадках: у разі припинення забезпеченого порукою зобов'язання; після закінчення трьох місяців з моменту настання строку виконання зобов'язання, якщо кредитор не звернувся з вимогою до поручителя; після закінчення одного року з моменту укладання договору, якщо строк виконання зобов'язання не був визначений або визначений моментом вимоги, за умови відсутності іншого договору; у разі переведення боргу, якщо поручитель відмовився відповідати за нового боржника.

Після укладення договору у поручителя не виникає жодних обов'язків. Такі обов'язки з'являються лише за неодмінної умови – невиконання боржником передбаченого у договорі зобов'язання, тобто конструкція договору поруки подібна конструкції правочину, який укладений під відкладальною умовою [3, с. 90].

Проте це не означає, що до моменту невиконання зобов'язання боржником між ним і поручителем відсутні будь-які юридичні зв'язки. Вже саме укладання договору за участі поручителя має юридичне значення, оскільки, як правило, наявність поруки є умовою укладення основного договору, за яким поручитель виступає як умовно зобов'язана особа.

Оскільки умови основного договору можуть переглядатися, то доцільно конкретизувати обов'язок кредитора щодо строку попередження боржника про зміни умов основного договору, зокрема про збільшення розміру відповідальності чи зміни інших умов договору, які можуть вплинути на обсяг відповідальності боржника, і обов'язок поручителя письмово протягом визначеного в законі строку повідомити про свою згоду, якщо боржник не заперечує проти змін умов договору. Відсутність письмової згоди боржника має розглядатися як його заперечення проти змін умов договору і бути підставою припинення поруки.

Одним із найпоширеніших цивільно-правових договорів, який укладають учасники цивільного обороту, є кредитний договір. Предметом кредитного договору, за винятком договору комерційного кредиту, є грошові кошти. Істотними умовами кредитного договору є предмет, сума, строк повернення кредиту, розмір відсотків. Досить ефективним способом забезпечення грошових зобов'язань, зокрема тих, що виникають на підставі договору позики та кредитного договору, є договір поруки, за яким до основного зобов'язання, яке виникло між кредитором та боржником, залучаються кошти третьої особи – поручителя.

При виконанні кредитних договорів, забезпечених порукою, в судовій практиці виникають питання, пов'язані із визначенням порядку обрахування строку дії акцесорного договору, і, відповідно,

можливість виконання договірних зобов'язань поручителем, якщо боржник від їх виконання ухиляється. На перший погляд, законодавець вичерпним чином дає відповідь на це запитання. У ч. 4 ст. 559 ЦК зазначено, що порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Тобто зобов'язання поручителя носить строковий характер і тривалість цього строку визначається безпосередньо в договорі, а за відсутності в договорі погодженого між сторонами строку дії поруки, то у законі. Договірний строк існування поруки застосовується у зобов'язаннях як з визначеним строком виконання, так і у випадках, коли строк виконання не зазначено, а визначено моментом пред'явлення вимоги.

Серед підстав оскарження судових рішень у зв'язку з винятковими обставинами законодавець називає неоднакове застосування судами касаційної інстанції одного і того самого положення закону. Так, ПАТ «Комерційний банк «ПриватБанк» звернулося з позовом до М., третя особа ТОВ «Об'єднана вантажно-транспортна компанія», про стягнення заборгованості за укладеним кредитним договором. Рішенням Єнакіївського міського суду Донецької області у задоволенні позову було відмовлено. Проте апеляційним судом Донецької області позов було задоволено. Ухвалою Колегії судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ рішення апеляційного суду скасовано, рішення міського суду залишено в силі. Як зазначено в ухвалі, «умова договору поруки про його дію до повного виконання боржником своїх зобов'язань перед банком за кредитним договором не є встановленим сторонами строком припинення дії поруки, оскільки суперечить ч. 2 ст. 254 та ч. 1 ст. 252 ЦК, тому в цьому разі підлягають застосуванню норми ч. 4 ст. 559 ЦК про те, що порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя».

Справи з аналогічною фабулою розглядалися і іншими судами, проте винесені рішення були протилежні за змістом. Так, Ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ по справі за позовом ПАТ «Комерційний банк» Приватбанк» до А. про стягнення заборгованості за кредитним договором залишено без змін рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Донецької області, де зазначається, що кредитний договір укладено на сім місяців, умовами п. 11, 12 договору поруки передбачено, що договір діє до повного виконання зобов'язань за кредитним договором і сторони дійшли згоди, що строк, в межах якого сторони можуть звернутися до суду з вимогою про захист свого порушеного права або законного інтересу за цим договором, встановлюється протягом п'яти років. Виходячи з п. 12 договору поруки, сторони визначили строк позовної давності для пред'явлення позову в межах п'яти років, якщо даний позов подано до суду до закінчення цього часу, то поручитель повинен нести солідарну відповідальність з позичальником.

Таким чином, колізія в правозастосуванні зумовлена неоднозначним тлумаченням судами пункту укладеного сторонами договору поруки, де зазначено, що «договір діє до повного виконання зобов'язань». Чи можна розглядати зазначене в договорі поняття «повне виконання» як строк дії договору поруки?

Сутність договору поруки полягає у тому, що при невиконанні боржником свого зобов'язання поручитель повинен в повному обсязі цей обов'язок виконати як і виконати додаткові обов'язки, передбачені законом чи договором, що виникли у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язання. Відповідно до ст. 554 ЦК України при невиконанні боржником зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено субсидіарну (додаткову) відповідальність поручителя. Порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі, а якщо такий строк договором не встановлено – по закінченню шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, якщо не пред'явлені вимоги до поручителя.

Законодавець розрізняє поняття «строк» та термін». Щодо поняття «строк», який використовує законодавець у ст. 544 ЦК, то у ст. 251 ЦК строком визнається період у часі, із закінченням якого пов'язана певна дія чи подія, що має юридичне значення. Відповідно до ст. 544 ЦК України сторонам надано право самостійно визначити строк дії договору поруки. У ст. 252 ЦК України передбачено, що строк визначається місяцями, тижнями, днями або годинами. Оскільки у ст. 544 ЦК законодавець користується поняттям «строк поруки», сторони, відповідно, можуть визначити в договорі строк дії поруки у місяцях, тижнях, днях або годинах. Як зазначає В. В. Луць, якщо зміст зобов'язання передбачає або дозволяє визначити день його виконання або період часу, протягом якого воно мусить бути виконане, то це зобов'язання підлягає виконанню в цей день або, відповідно, у будь-який момент у межах цього періоду часу і саме внаслідок того, що особа не вчинила якоїсь дії протягом цього періоду [6, с. 230–231]. Умова в договорі про чинність поруки «до повного виконання зобов'язань за кредитним договором» виходить за межі диспозиції ст. 544 ЦК України і не відповідає її змісту.

У ст. 534 ЦК строк дії поруки, у разі, якщо такий строк не встановлено, визначено у «шість місяців». Відповідно до ст. 253 ЦК перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або з наступного дня після настання події, яка має неминуче настати.

В доктрині цивільного права під *подією*, як підставою виникнення цивільних правовідносин, розуміють такі явища реальної дійсності, які відбуваються незалежно від волі осіб. *Абсолютні події* – явища, виникнення і розвиток яких взагалі не пов'язаний з вольовою діяльністю суб'єктів (наприклад, повінь, перебіг часу тощо). *Відносні події* – явища, які і можуть виникнути за волею суб'єктів, проте розвиваються і настають незалежно від їх безпосередньо спрямованої волі (наприклад, смерть особи внаслідок тяжких тілесних ушкоджень).

В укладеному по справі договорі поруки зазначено, що він діє «до повного виконання зобов'язань за кредитним договором». Таке словосполучення як «виконання зобов'язань за кредитним договором» також не може вважатися «подією, яка має неминуче настати», оскільки в силу різноманітних обставин, які як залежать, так і не залежать від сторін, зобов'язання за будь-яким цивільно-правовим договором, в тому числі і за кредитним договором, може бути і не виконано і, відповідно, не може розглядатися як строк в розумінні ст. 544 ЦК України, як строк дії договору поруки.

По справах даної категорії перебіг шестимісячного строку має починатися після відповідної дати, яка визначена в кредитному договорі як день виконання зобов'язання боржником. З метою уникнення судових спорів слід чіткіше визначити в ЦК України порядок встановлення строку дії договору поруки.

Список використаної літератури:

1. *Бобуїок І. А.* Припинення поруки: теорія та судова практика // І. А. Бобуїок // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 69–72.
2. *Боднар Т. В.* Поняття, види та форми відповідальності за порушення договірних зобов'язань // Відповідальність у цивільному праві: монографія / І. Безклубий, Н. Кузнєцова, Р. Майданик та ін. / За заг. ред. І. Безглубого. – К.: Грамота, 2014. – С. 101–113.
3. *Гонгало Б. М.* Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики / Б. М. Гонгало. – М.: Статут, 2002. – 222 с.
4. *Гриняк А. Б.* Порука та гарантія як способи забезпечення виконання підрядних зобов'язань / А. Б. Гриняк // Юридична Україна. – 2012. – № 9. – С. 47–52.
5. *Латынцев А. В.* Обеспечение договорных обязательств: монография // А. В. Латынцев. – М.: Лекс-Книга, 2002. – 285 с.
6. *Луць В. В.* Вибрані праці. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності і громадської діяльності. – К. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. – 327 с.
7. *Марчук С. И.* Законодательство Республики Беларусь о способах обеспечения кредитных обязательств / С. И. Марчук // Вестник Высшего хозяйственного суда Республики Беларусь. – 2010. – № 11. – С. 146–151.
8. *Михальнюк О. В.* Порука у цивільному праві: теорія та практика Монографія // О. В. Михальнюк. – К.: КНТ, 2008 – 258 с.
9. *Пучковська І.* Підстави припинення поруки / І. Пучковська // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1(64). – С. 95–106.
10. *Чанишева А. Р.* Порука як акцесорне зобов'язання за цивільним правом України / А. Р. Чанишева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 137–139.
11. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник гражданского права (по изд. 1907 г.) / Г. Ф. Шершеневич; авт. предисл. Е. А. Суханов. – М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

The article is devoted the feature of stopping of guarantee in a credit agreement, when the term of action of guarantee is certain sides directly in an agreement.

Стаття посвящена особливостям прекращения поручительства в кредитном договоре, когда срок действия поручительства определен сторонами непосредственно в договоре.

СУБРОГАЦІЯ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ЗІ СТРАХУВАННЯ

Міловська Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті визначено особливості переходу до страховика, який виплатив страхове відшкодування, права вимагати компенсацію з особи, відповідальної за шкodu, заподіяну страхувальнику або вигодонабувачу в межах відшкодованого.